

УДК 821.161.2-311.2.09"20":[7.049::159.922.26]

У. Федорів, канд. філол. наук
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів**ТОПОС ВТРАЧЕНОГО ДОМУ В РОМАНІ С. ЖАДАНА "ІНТЕРНАТ"**

Проаналізовано образ Втраченого Дому в романі С. Жадана "Інтернат". Звернено увагу на те, що автор використовує традиційний мотив дороги, апелюючи до теми прощання з рідним домом і можливого (не)повернення (до)Дому. Акцентовано на важливості аналізу таких локусів, як інтернат, вокзал, мотель, блокпост тощо.

Ключові слова: топос, Втрачений Дім, не-Дім, мотив дороги, не-місця.

У сучасному літературно-теоретичному дискурсі проблема топосу Дому дедалі частіше привертає увагу дослідників. Це й не дивно, адже Дім є одним із найцікавіших базових образів у світовій культурі. Це полісемантичний знак-код, у якому переплітаються буденне та сакральне, загальне та інтимне, універсальне та національно-ментальне: "Дім відноситься до числа основоположних, всеохопних архетипічних образів-концептів, що з прадавніх віків функціонують в людській свідомості. На відміну від первісних архетипів – явищ природи, дім – поняття культурне, продукт людських рук і фантазії" [9, с. 115]. Традиційно дім тлумачать як простір, де людина почуває себе захищеною та потрібною. Це своєрідний мікрокосмос та вихідна точка, з якої починається дорога людини в глобальний світ, який можна назвати Великим Домом [14, с. 219].

"Мені цікаво писати про людину в транзитному стані, в стані підвишеності, комунікативної та побутової відкритості. Дорога передбачає подібну відкритість з огляду на власну тимчасовість", – в одному зі своїх інтерв'ю зазначив С. Жадан [3]. Його творчість – благодатний ґрунт для дослідження топосу Дому та мотиву (без)домності, що проявляється на різних текстових рівнях і в різних художніх проєкціях. Цій проблемі присвячено вже ряд розвідок, проте вихід у світ у 2017 р. роману "Інтернат" змушує по-новому подивитись на цю проблему та й на самого автора, який уже не "Вічний Підліток", що обрав, "бездомність", "безбатьківство", дорогу, "яка нікуди не веде" [4, с. 160], і про покоління якого Т. Гундорова писала: "Топографія міжчасся – ось час, у якому перебувають дев'ятдесятники. Їхній простір – станції відправлення та прибуття, їхні родичі – мандрівники, тобто особлива каста людей, бездомних і не вкорінених, яких, власне, й зріднює їхня бездомність" [5, с. 205–206]. Отож завданням цієї розвідки є дослідити особливості функціонування топосу Втраченого Дому в романі С. Жадана "Інтернат".

Трактування Дому як власного мікрокосмосу й особливого простору свободи та безпеки є традиційним і універсальним. С. Жадан не малює ілюзій про "дім-фортецю" чи "дім-мрію", а одразу окреслює локацію – будинок розташований на залізничній станції, на певному символічному роздоріжжі. Автор використовує традиційний мотив дороги, апелюючи до теми прощання з рідним домом і можливого (не)повернення (до)Дому. Письменник ще на початку роману через деталі десакралізує дім Паші, де "наче вічний вогонь", цілодобово горить телевізор "не так для втіхи живих, як у пам'ять про померлих" [8, с. 7], де життя пішло з осель "із пересушеними від пекучого літа колодязями" [8, с. 8].

Втрачений Дім, чи не-Дім – це "тимчасовий і випадковий притулок, часом недружній і такий, що часто спонукає його мешканців до виживання" [7, с. 136.]. У романі С. Жадана варто говорити про дві локації, що можна означити цим поняттям: у вузькому значенні йдеться про інтернат, у якому перебував племінник головного героя, а в широкому – про частину Донбасу, що тимчасово окупована чи належить до так званої "сірої зони": "Метафору інтернат доречно поширити на все насе-

лення Донбасу, його ментальність, на весь край. Адже це населення також жило тривалий час у режимі інтернату, умовного сирітства..." [8, с. 182].

Аналізуючи цей простір, варто звернути увагу на кілька моментів. По-перше, територія, над якою висіла тінь совкового минулого, вважалася простором безпеки, хоч байдуже, що "на стінах – старі радянські таблички з цивільної оборони. Підлогою розкидані протигазы, схожі на голови мурахоїдів. Тут тепліше і затишніше" [8, с. 119]. Проте цей "затишний безпечний куточок" радше нагадує інфернальний простір, де панує атмосфера розгубленості й дезорієнтації: "І заходить до боксу. Темний сухий підвал, уздовж стін тягнуться труби. Бетонна долівка, бетонна стеля. Навіть після ядерної атаки можна жити. Ось тільки недовго й безрадісно" [8, с. 121].

Совковість залишалась не лише в побуті, але й у головах мешканців інтернату, які живуть ностальгією за "нормальним дитинством" і "нормальною країною" [8, с. 154], не ідентифікуючи себе з новим Великим Домом – з Україною: "...Не в той час народились, не в тій країні. Інша річ – ми. Ось нам є що згадати... У нас була справжня країна, нам не треба було боятись" [8, с. 156]. Проте нове покоління, народжених уже після 1991 р., змушує своїх символічних "батьків" подорослішати й навчитися говорити правду. Так, на прикладі образу Ніни автор деміфологізує тезу про "щасливе дитинство в кожному радянському домі", яке насправді було голодним і холодним: "...я завжди в кросівках ходила. Влітку і взимку. Хтось із сусідів віддав. Тата в мене не було, чим займалася мама – розповідати не буду. Але те, чим вона займалася, грошей їй теж не приносило. І в неї, до речі, тата теж не було. І вона теж усе своє дитинство проходила в чужому одязі. І теж нічого доброго про своє дитинство не згадувала. І про країну вашу так само. І не боялись ви не тому, що країна у вас така чудова була, а тому що вас завжди хтось прикривав: як не батьки, то райком комсомолу" [8, с. 157].

Щодо ширшого тлумачення інтернату – метафоричного зображення Донбасу – варто звернутися до концепції *місця/не-місця* французького антрополога М. Оже. Не-місця – це простори, "позбавлені свого сенсу, без призначення..." [див.: 12; 13; 15]. С. Жадан натякає, що саме Донбас став таким *не-місцем*, у якому неможливо освоїтися чи в'їхуватися. Він перетворився у статичний простір, де індивіди залишаються самотніми й бездомними, а згодом втрачають, чи навіть зрікаються, своєї ідентичності. Перебування в такій локації спричиняє духовний бездомність, що веде героїв до символічного Антидому, образ якого "розширює свої межі аж до поняття руйнування ідентичності. І тут варто говорити про зруйнований душевний ландшафт, який перетворюється на травмоландшафт. Потужний деформації піддається пам'ять нації. У пошуках національної ідентичності ліричному герою притаманне глибинне занурення в пам'ять, яка корелює з поняттями історії та культури" [6, с. 215]. Безперечно, невгрунтованість і "дезорієнтація на місцевості", подвійне травмування тоталітарним минулим і мілітарним нинішнім змушують героїв до роздумів і пошуків власної ідентичності, мар-

керами якої є і топос Дому в різних значеннях і проєкціях. Більшість, на жаль, досі не обрали свою єдино можливу ідентичність, вони добровільно дезорієнтовані та обирають не Свій Дім як прийнятний простір для існування: "...давню слід було визначитися, з якого ви боку. Звикли все життя ховатися. Звикли, що ви ні при чому, що за вас завжди хтось усе вирішить, що хтось усе порішає... Судити вас за це, звісно, не будуть, але на вдячну пам'ять нащадків можете не розраховувати" [8, с. 160]. Із проблемою ідентичності пов'язана проблема пам'яті просторів і просторів пам'яті: "Ми живемо за часів, коли спогад як ніколи стає все ще стає предметом суспільної дискусії. До спогаду апелюють із метою зцілення, звинувачення, захисту. Спогад став важливою складовою формування індивідуальної та колективної ідентичності й стає ареною як конфлікту, так і ідентифікації" [1, с. 24]. С. Жадан мозаїчно вибудовує простори, у яких заблукали, простори, що втрачені чи забуті. Тут важливу роль автор відводить матеріальній "пам'яті просторів", а саме опису доріг, залізничних вузлів, мостів, мотелів, кафе тощо, які зберігають пам'ять про минуле: "За липовою алеєю виходять на дитячий садочок... Пахне їдальнею і багатоденною вогкістю... На підлозі протертий до дір килим, рваний у кількох місцях. Горщики із замерзлим квітами на стінах, чавунні батареї під вікнами фарбовані в білий колір – Паші здається, що він повернувся у власне дитинство, від чого йому відразу ж хочеться повіситися" [8, с. 190]. Власне, ідеться саме про простір пам'яті, а не місце пам'яті, на розрізненні яких наголошувала А. Асманн: "*Простір*, по суті, відрізняється від "знайомих місцевостей і країв" тим, що він розвіданий, вимірний, колонізований, анексований, поєднаний у мережу. Натомість *місця*, де можна йти вглиб "у кожному місці й у кожний момент", усе одно зберігатимуть таємницю" [1, с. 319]. В описі не-Дому автор використовує песимістичні кольоратииви й танатологічні образи: "...дерева побиті снарядами, вздовж узбіччя тягнуться окопи, і сніг, сніг! – темно-жовтий, ніби гнилий, ніби помер кілька днів тому й тепер гние на свіжому повітрі. У деяких місцях жовті плями розлізлися і стали брунатними, у деяких темні згустки проступають тонко, як родимки на шкірі" [8, с. 270]. Таким чином він підкреслює, що відбулося поступове перетворення Великого Дому на фантом, на Антидім, на "лісовий дім" (чужий, диявольський простір, місце тимчасової смерті, потрапляння до якого рівнозначне подорожі до потойбічного світу)" [10, с. 314]: "Паша дивиться на місто й зовсім його не бачить. Бачить лише чорну яму, над якою, наче повітряні змії, висять великі чорні дими з довгими хвостами. Так, мовби хтось викачує з міста душі. Й душі ці – чорні, гіркі, чіпляються за дерева, пускають коріння в підвали..." [8, с. 115]. Досліджуючи проблему простору, Г. Башляр зазначив, що "підвал – це поховане безумство, в ньому замурувані трагедії. Розповіді про підвали – свідки злочинів – залишають у пам'яті незабутнє враження..." [2, с. 36]. Так автор натякає про перебування у не-Домі (Втраченому Дому): "Приміщення невелике, напхалося їх сюди близько двох десятків, сидять під стінами, підпираючи одне одного. Теж переважно жінки та діти... Збоку стоїть туристична гасова грілка, пакет із їжею. Але кожен при боці тримає і щось своє, домашнє. Одягнені тепло, до того ж накриваються ковдрами, килимами, пальтами. Скільки сидять – незрозуміло. Але судячи з тяжкого духу й червоних очниць – не першу добу" [8, с. 106–107].

У цьому контексті важливе місце займає образ міста. С. Жадан змальовує його як не-Дім, а інколи і як Антидім, що перетворюється у місто-привид. Автор

окреслює, як війна змінює його аж до не впізнання і не-впізнання: "Паша дивиться на місто й зовсім його не бачить. Бачить лише чорну яму, над якою, наче повітряні змії, висять великі чорні дими з довгими хвостами. Так, мовби хтось викачує з міста душі. Й ці душі – чорні, гіркі, чіпляються за дерева, пускають коріння в підвали, ніяк їх не вирвеш" [8, с. 115]. Свого часу С. Павличко акцентувала на тому, що місто є не лише простором чи локацією, а "символом певного типу свідомості як автора, так і його героя" [11, с. 284]. Місто абсолютно десакралізоване та демонічне. Із нього пішло життя, воно позбавлене життєвої енергії та сили. У ньому не залишилось відчуття Дому, і навіть не-Дім витісняється з міських просторів. "Загублені", "вкрадені" чи "подаровані" місця Дому – ось мапа урбаністичного простору роману: "Паша розуміє, що там місто, тисячі будинків, тисячі дерев, тисячі нір та підвалів, по яких прямо тепер ховаються тисячі мешканців цього міста. І спробуй їх там знайти – в такому тумані, спробуй вирахувати. Ні дихання не чути, ні серцебиття, нічого. Тільки цей густий туман, що виповнює собою розбиті під'їзди й понівечені каналізаційні люки" [8, с. 134]. Місто в романі репрезентує душевну порожнечу та занепадницький простір. *Свій* простір трансформується у *Чужий*. Звичайний культурний ландшафт міста зруйновано. С. Жадан на прикладі різних локальних об'єктів іронічно обігрує мотиви безнадії та песимізму: "...форд", залишаючи глибокі, мов надрізи, колії в жовтому снігу, підкошується до мотельного паркінгу... Двоповерхове приміщення, над головним входом вивіска "Парадіз"... / – "Парадіз", – говорить, посміхаючись. – Швидше перше коло пекла" [8, с. 30].

Окремої уваги заслуговує й локус вокзалу. А. Демченко, досліджуючи збірку С. Жадана "Життя Марії", зазначила, що вокзал у творчості письменника "проєктується на образ не-дому", а "мотив втраченого дому переростає в більш масштабний мотив втраченого раю, втраченої Батьківщини". Аналогічні проєкції спостерігаємо й у романі "Інтернат": "І тут Паша розуміє, що вокзал насправді забитий народом, що вони там сидять усередині, немов у церкві в обложеному місті, думають, що там їх не дістануть, дивляться крізь вікна на світ, який безупинно звужується" [8, с. 61]. Автор приписує цьому локусу інші конотації – це не лише простір, із якого починається пошук себе чи початок шляху до-себе, а простір екзистенційного вибору – прямувати на Схід чи на Захід, чи залишатися на своїй території.

Варто звернути увагу, що в романі С. Жадана чи не вперше в українській літературі з'являється новий локус – блокпост. Цей простір теж можна означити як не-Дім, тимчасовий штучний простір *пере-бування*: "На розвилці й униз, перед мостом, стоять покинуті блокпости, мов розорені кимось пташині гнізда. Домашній одяг, посуд, газети, розбиті армійські коробки, розтерзані вітром мішки з піском – усе це по-сирітськи лежить просто неба..." [8, с. 52–53].

Отже, мотив *втраченого Дому* в романі С. Жадана реалізується через різні проєкції. Тлумачачи Дім як філософсько-онтологічну константу, автор звертається до проблеми внутрішньої бездомності, екзистенційного сирітства та свідомої нев'грунтованості. Аналізуючи травмоландшафт Донбасу, письменник акцентує на проблемі втрати Дому як мікрокосму і як макрокосму, наслідком чого є його перетворення у Антидім як простору несвободи та відчуження.

Список використаних джерел

1. Асманн А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін / А. Асманн. – К.: Ніка-Центр, 2012.

2. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства ; пер. с франц. / Г. Башляр. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004.
3. Гриценко Є. Інтерв'ю. Сергій Жадан: "Поетичними є всі характери, варто лише спробувати їх відчуті та зрозуміти" / Є. Гриценко. – URL: http://interviewer.com.ua/culture/serhiy_zhadan/ (дата звернення: 17.08.2018).
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2013.
5. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї / Т. Гундорова. – К. : Грані-Т, 2012.
6. Демченко А. Поетика триади "дім – не-дім – антидім" у збірці Сергія Жадана "Життя Марії" / А. Демченко // Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016. – Вип. 13. – С. 207–216.
7. Дубровська А. Опозиція "Дім"/ "Антидім" у романі В. Винниченка "Хочу!" // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 4 (191). – С. 135–143.
8. Жадан С. Інтернат / С. Жадан. – Чернівці : Меридіан Чернівці, 2017.
9. Кочерга С. Архетипні мотиви дому і бездомів'я в творчості Лесі Українки // Studia Methodologica / С. Кочерга ; упоряд. І. Папуша. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 25. – С. 115–120.
10. Лотман Ю. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. Лотман. – СПб. : Иск-во СПб., 2000.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999.
12. Поліщук Я. Гібридна топографія. місця й не-місця в сучасній українській літературі / Я. Поліщук. – Чернівці : Книги – XXI, 2018.
13. Скопина М. Феномен "места" и "не-места" в постиндустриальном городе / М. Скопина // Вестник МГСУ. – 2013. – № 1. – С. 66–71. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/fenomen-mesta-i-ne-mesta-v-postindustrialnom-gorode-1> (дата звернення: 2.09.2018).
14. Элиаде М. Космос и история. Избр. работы / М. Элиаде. – М. : Прогресс, 1987.
15. Augé: M. Nie-miejsce. Wprowadzenie do antropologii hipemowoczesności. Tłum. R. Chymkowski. Przedm. W. J. Burszta. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

References

1. Assman A. Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pamiaty / per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin. Kyiv : Nika-Tsentr, 2012. 440 s.
2. Bashlyar G. Izbrannoe: Poetika prostranstva / per. s frants. Moskva : Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2004. 376 s.
3. Hrytsenko Ye. Interviu. Serhii Zhadan: "Poetychnymy ye vsi kharaktery, varto lyshe sprobuvaty yikh vidchuty ta zrozumity". URL: http://interviewer.com.ua/culture/serhiy_zhadan/ (data zvernennia: 17.08.2018).
4. Hundorova T. Pisljachornobylska biblioteka. Ukrainskiy literaturniy postmodernizm. Kyiv : Krytyka, 2013. 344 s.
5. Hundorova T. Tranzytyna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: esei. Kyiv : Hran-T, 2012. 548 s.
6. Demchenko A. Poetyka triady "dim – ne-dim – antydim" u zbirtsi Serhii Zhadana "Zhyttia Marii" // Suchasni literaturoznavchi studii. Fenomen domu v literaturoznavchii perspektivi: zbirnyk naukovykh prats / hol. red. N. O. Vysotska. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU, 2016. Vyp. 13. S. 207–216.
7. Dubrovska A. Opozytsiia "Dim"/ "Antydim" u romani V. Vynnychenka "Khochu!" // Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. № 4 (191), 2010. S. 135–143.
8. Zhadan S. Internat. Chernivtsi : Merydian Chernovits, 2017. 336 s.
9. Kocherha C. Arkhetypni motyvy domu i bezdomiv'ia v tvorchosti Lesi Ukrainky // Studia Methodologica / uporiad. I. Papusha. Ternopil : TNPU, 2008. Vyp. 25. S. 115–120.
10. Lotman Yu. Semyosfera: Kultura i vzryv. Vnutri mysliazhchykh myrov. Staty. Yssledovanyia. Zametky. Sankt-Peterburh : Ysk-vo SPb., 2000. 704 s.
11. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainzii literaturii. Kyiv : Lybid, 1999. 447 s.
12. Polishchuk Ya. Hibrydna topohrafiia. mistsia y ne-mistsia v suchasni ukrainzii literaturii. Chernivtsi : Knyhy – KhKhL, 2018. 272 s.
13. Skopina M. Fenomen "mesta" i "ne-mesta" v postindustrialnom gorode // Vestnik MGSU. 2013. # 1. S. 66–71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/fenomen-mesta-i-ne-mesta-v-postindustrialnom-gorode-1> (data zvernennya: 2.09.2018/)
14. Eliade M. Kosmos i istoriya. Izbr. raboty. Moskva : Progress, 1987. 311 s.
15. Augé: M. Nie-miejsce. Wprowadzenie do antropologii hipemowoczesności. Tłum. R. Chymkowski. Przedm. W. J. Burszta. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. ss. 86.

Надійшла до редколегії 12.09.18

U. Fedoriv, PhD
Lviv Ivan Franko National University, Lviv

THE TOPOS OF THE LOST HOME IN SERHII ZHADAN'S NOVEL "INTERNAT"

The article analyzes the image of the Lost Home in novel "Internat" by Serhii Zhadan. It is emphasized that Home is one of the dominant images in the writer's creative work, which is realized on various text levels. Chains of symbols are concentrated around it, and well-composed ranks of associations line up around it.

The article draws attention to the fact that the motif of homelessness characteristics of S. Zhadan's creativity is interpreted as a painful but extremely necessary stage in the formation of heroes. Attention is drawn to the fact that the author uses the traditional motif of the road, appealing to the topic of farewell to his home and the possible (non) returning (to) the Home. Serhii Zhadan focuses on the problem of irrationality and "disorientation on the ground", a double trauma to the totalitarian past and militaristic today. The important aspect in this case is the shaping of new vision of mental home in the society's consciousness which is still in the permanent process of rebuilding its national identity and cultural memory.

Home acts as a spatial metaphor for family memory. Interpreting the Home as a philosophical and ontological constant, the author addresses the problem of internal homelessness, existential orphanhood and conscious spiritual separation from the native land.

It is indicated that the traumatic events in the novel are referred through the topos of the non-Home. In this context, it is important to analyze such loci in the novel as a boarding school, a train station, a motel, a checkpoint, and so on.

Keywords: topos, Lost Home, non-Home, motif of the road, non-place.

УДК 8.161.2' "14/15"

О. Щелкунова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНСЬКОЇ РЕНЕСАНСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Досліджено специфіку української літератури доби Ренесансу (кінець XV–XVI ст.), її інтегрованість у культурно-літературний дискурс тогочасної Європи. На прикладах творчості Станіслава Орхівського, Себастьяна Кленовича, Павла Русина проаналізовано безпосередні й опосередковані впливи національної та європейської традиції на тогочасну українську літературу.

Ключові слова: Ренесанс, європеїзм, європейський контекст, національні літератури, Станіслав Орхівський, Себастьян Кленович, Павло Русин, гуманізм, релігійність.

Доба Відродження (Ренесансу) (кінець XV–XVI ст.) – складний і суперечливий період в історії української літератури, адже період пробудження культури й літератури збігався з добою відсутності власної держави. Це супроводжувалося складною політичною ситуацією, територіальною роздробленістю й особливостями історичного розвитку. Відсутність політичної незалежності України, входження її земель до складу різних країн

визначало суттєві зміни української культурно-літературної парадигми. Усе це детермінувало різні наукові тлумачення доби українського літературного Ренесансу. Проте саме цей період був часом інтенсивних зв'язків української літератури з іншими культурними просторами. Це були часи активного формування європеїзму української літератури, який розуміємо як творення спільних норм і цінностей, які виходять за